

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Я.С. Ларіна, д.е.н.

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

У статті науково обґрунтовано роль синергетичного підходу в розвитку аграрного сектора економіки України. Зазначено доцільність врахування синергетичних ефектів для підвищення ефективності функціонування соціально-економічних систем у аграрній сфері.

Від функціонування аграрного сектора економіки (сільське господарство, харчова і переробна промисловість) безсумнівно залежить продовольча безпека України. У сільській місцевості проживає майже третина загальної чисельності населення України, рівень зайнятості населення працездатного віку вище, ніж в цілому по країні - 68 % [7], що свідчить про важливість соціальних ефектів в АПК. Останніми роками особливої актуальності набули проблеми збалансованого і сталого розвитку АПК як одного з найважливіших секторів економічної системи країни, що забезпечують її економічну незалежність та добробут населення. Це обумовлює необхідність формування ефективної агропродовольчої політики з метою гарантованого забезпечення продовольчої незалежності й продовольчої безпеки держави. Нині, коли особливо чітко прослідковуються як недоліки та помилки в аграрній політиці, так і елементи позитивних результатів реформ, актуальним є розроблення наукових засад формування ефективної агропродовольчої політики з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та збалансованого, сталого розвитку галузі як визначального елемента економічної системи країни.

На актуальності розробки засад ефективного та збалансованого розвитку АПК наголошують численні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема В.Я. Амбросова, В.І. Бойка, В.П. Галушка, О.І. Гойчук, Б.М. Данилишина, М.В. Калінчика, С.М. Кваші, І.І. Лукінова, Б.Й. Пасхавера, О.Л. Попової, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина; наукові доробки вчених, які досліджували проблеми національної безпеки, – В.М. Гейця, М.М. Єрмошенка, С.І. Пирожкова, та інших економістів. Проблемамам впровадження синергетичного підходу, системного підходу в діяльність економічних систем різних рівнів присвячено праці Г.В. Атаманчука [1], І.Б. Дегтяревої [2], М.Ф. Тимчука [5], Л.Г. Шатихіна [5], Р.А. Фатутдінова [6] та інших вчених.

Незавершеність наукових розробок щодо формування сучасної аграрної політики і вибору її пріоритетів на основі синергетичного підходу у контексті забезпечення продовольчої безпеки, збалансованого сталого розвитку економіки та істотна практична значущість цієї проблеми для держави підтверджують актуальності цієї статті.

Метою статті є розробка методологічних рекомендацій щодо застосування синергетичного підходу у процесі розробки стратегій розвитку аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Відповідь на питання про доцільність чи недоцільність державного регулювання АПК України не викликає сумнівів. У зв'язку з економічною, соціальною, демографічною, екологічною важливістю цієї сфери регулювання її життєво необхідне, оскільки нічим не обмежені ринкові відносини залишилися в далекому минулому і за умов їх існування в теперішньому часі можуть призвести до дестабілізації суспільства. Проте постає питання про масштабність такого регулювання, його цілі, задачі, методи і засоби. На думку російського вченого Г.В. Атаманчука, «державна як суб'єкт управління завжди виступала силою єднання, об'єднання, кооперації, інтеграції, тобто несла в собі синергетичний заряд»[1]. При цьому найбільш важливими аспектами є цілепокладання та «організаційно-регулюючий механізм державного управління, в якому найбільше і представлений синергетичний потенціал держави» [1]. Щодо цілепокладання, то аграрний сектор економіки має розглядатися як функціональна підсистема суспільства, параметри зростання якої є не ціллю, а засобом підвищення якості життя. На противагу цьому в державних програмах розвитку галузі основною стратегічною ціллю вказується «збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції» [4, с. 2]. З врахуванням принципів збалансованого розвитку вважаємо, що основною метою розвитку аграрного сектору економіки України має стати підвищення якості життя населення, у тому числі у сільській місцевості. У цьому контексті основними завданнями держави у сфері управління АПК мають цілком справедливо визначені: забезпечення продовольчої безпеки України; збалансований розвиток всіх форм господарювання та гармонізація інтересів малого, середнього та великого бізнесу у сільському господарстві [4, с.4], гармонізація інтересів власників, найманих працівників та сільських громад. Тобто основним завданням регулюючого впливу держави є узгодження інтересів держави, виробників сільськогосподарської продукції, та населення, що проживає у сільській місцевості, поєднання систем різних рівнів.

На найвищому (загальнодержавному) рівні джерела та фактори синергетичного потенціалу містяться «...в інтелектуальному потенціалі державного апарату (у його керівній ланці), в його підготовленості на рівні сучасних досягнень наукової думки і суспільної практики, в дійсному знанні власної історії, зарубіжного досвіду та методології їх

використання» [1]. Практика свідчить, що концептуальна основа державного управління найменш опрацьована, а в плані її забезпечення часто представлена людьми, які подекуди не мають належної наукової кваліфікації, відповідного досвіду, та навіть бажання працювати на благо держави. Тому результати державного регулювання АПК попередніх років не завжди досягали очікуваного рівня. На сьогоднішній день синергетичний підхід закладається на рівні концепцій та державних програм розвитку АПК. При цьому зазначається, що досягнення продовольчої безпеки України та інших стратегічних цілей «вимагає посилення організаційних зусиль держави, виробників і наукової спільноти [4, с. 4].

На мезо- та мікрорівнях розвиток аграрних відносин в умовах транзитивної економіки знаходиться у діалектичному взаємозв'язку з процесом становлення суб'єктів сільськогосподарського виробництва. Важливу роль має реформування земельних відносин та утворення нових форм господарських структур, у т.ч. вертикально і горизонтально інтегрованих. Відповідно, слід оцінювати роль аграрних підприємств, ефективність їх господарювання в сучасних умовах із точки зору системного підходу.

У зв'язку з важливістю того, якими ресурсами володіє система і який механізм формування потенціалу АПК, необхідного для його функціонування та успішного розвитку в конкурентному ринковому середовищі, вважаємо за потрібне розгляд АПК та кожного господарюючого суб'єкта як синергетичної системи. Актуальність розгляду АПК в даному аспекті полягає в розумінні того, які результати, ефекти досягаються залежно від ступеня оптимальності поєднання взаємозв'язків і взаємодій його господарюючих суб'єктів.

Формування стратегій розвитку АПК як синергетичної системи на засадах системного підходу означає, що «елементи, взаємозв'язки і взаємовідносини мають бути побудовані так, щоб вони відповідали вимогам внутрішньосутнісного наповнення системи, були достатньо опрацьовані в науково-прикладному відношенні, узгоджено виконували в системі чітко визначену для кожного з них функцію і якомога повніше проявляли свій потенціал щодо ефективного одержання визначеного наперед кінцевого результату розвитку системи» [3, с. 41]. При цьому формування стратегії підприємства на основі системного підходу тісно пов'язане з особливостями трансформаційної економіки, становленням інституціонального середовища в аграрному секторі зі складними взаємозв'язками. Розвиток інститутів змінює саме середовище, що, в свою чергу, впливає на еволюцію інститутів та появу нових.

В умовах аграрної сфери домінують матеріальні складові системи підприємств: природні, економічні, екологічні та інші, для яких градація простору має реальне наповнення через структурно-речові елементи, відділені від складових інших систем [3, с. 41]. Взаємодія матеріальних потоків формує механізми функціонування системи, з одного боку, як індивідуальної відокремленої одиниці, а з іншого – дає можливість взаємодії із зовнішнім

середовищем. Важливо розглядати стратегії розвитку через пріоритетність взаємодії між окремими елементами (підсистемами), що утворюють складні, просторово розмежовані системи – великі природні угруповання (біосистеми, екосистеми тощо), складовими яких є як біотичні, так і абіотичні елементи. Зазначені компоненти безпосередньо задіяні в аграрному виробництві.

Розвиток економічних систем визначається поєднанням відповідних структурних елементів, взаємодія яких формує певний функціональний рівень системності, в тому числі й аграрного середовища, що відбувається за особливих умов поєднання різнорідних факторів, які визначають кінцеву мету або зміст існування таких систем у цілому. Цілісність реалізується при вивченні суб'єкта аграрного підприємництва, функціонування якого реалізується в сукупності суспільних відносин, - економічних, політичних, екологічних тощо і при розгляді відповідної соціальної структури – як сукупності соціальних груп, установ та інституцій у їхньому взаємозв'язку. У випадку органічного поєднання цих структурних елементів і виникає певне аграрне середовище як соціальна система макрорівня.

На функціонування систем впливають необхідність і випадковість. Визнаючи детермінованість закономірних взаємозв'язків та причинну обумовленість явищ, для соціально-економічних систем не можна відкидати вплив суб'єктивного чинника, адже рішення приймаються керівниками підприємств, управлінських структур на регіональному рівні, урядових структур, в яких свій менталітет, погляди, уявлення й сприйняття, які становлять неформальні інститути. Менталітет українських селян здебільшого залишається консервативним, що означає їх вимушену адаптацію до зовнішніх умов системи.

Певні складові економічної системи, що охоплюють відносини суб'єктів господарства з метою задоволення їхніх потреб, формують економічну систему, яка відображає структуру суспільства, що виникає з практики господарювання в конкретних умовах, одночасно охоплюючи навички, традиції, ціннісні орієнтації, морально-духовні складові. Тобто економічні системи в аграрному секторі не можуть функціонувати окремо від соціальних.

Соціально-економічну систему Р. Фатхудінов визначає як „комплексну структуру, що складається з економічних, виробничо-технічних і соціальних структур, що виконують різні цілі” [6, с.140]. На основі методу абстракції підприємство аграрного сектору як соціально-економічну систему можна визначити як сукупність економічних, виробничих і соціальних процесів суб'єктів господарювання з приводу виготовлення, реалізації та споживання продовольчих товарів. Функціонування таких систем визначається об'єктивно – техніко-економічним напрямом і суб'єктивно – соціально-економічним та екологічним напрямом, предметом яких є відповідно економічна поведінка суб'єктів господарювання та прийняття рішень з приводу використання природно-ресурсного потенціалу.

Системний підхід до вивчення аграрної сфери може набувати інституціональних рис, охоплюючи основні інститути аграрного сектору – формальні та неформальні правила, механізми, що забезпечують їхнє виконання, і норми поведінки, що структурують повторювані взаємодії між людьми [3, с. 43]. Саме в межах інституціоналізму найбільш повно розглядається вплив неформальних правил на економічну поведінку підприємств. Згідно з генетичними підходами, інституціональна економіка доповнюється економікою еволюційною, в основі якої знаходяться процеси коеволюції природи та суспільства. Відповідно виникає необхідність органічного доповнення розгляду економічних систем екологічними складовими.

Як відомо, економічну систему (агропідприємство) можна розглядати як поєднання систем «природа» та «суспільство», що визначає спосіб трансформації природних ресурсів у засоби життєдіяльності людей. Механізмами такої взаємодії можна вважати енергетичні, речовинні, інформаційні потоки. Відповідно функціонування й розвиток аграрних товаровиробників має визначальні складові: економічну, соціальну, екологічну. М.Ф. Тимчук, Л.Г. Шатихін відзначають, що за функціональною ознакою територіальні соціально-економічні системи поділяються на три основні взаємозалежні підсистеми: виробничу, соціальну та природно-ресурсну, кожна з яких має своє призначення і складається із підсистем з більшим рівнем конкретизації” [5, с. 4]. Таким чином, у процесі формування стратегій розвитку підкомплексів АПК або підприємств аграрного сектору слід враховувати економічні, соціальні, екологічні елементи системи, що базуються на основі виробничої складової, визначальними факторами якої у аграрній сфері є біологічні процеси та об’єкти, природні чинники, земельні ресурси та інші фактори виробництва – праця, капітал, підприємливість. Ці елементи слід розглядати з позицій синергії, узгоджуючи економічні інтереси, які є формами реалізації кожної складової, проявом чого є ефективність як результат віддачі окремих елементів.

Рішення щодо прийняття стратегії розвитку аграрної сфери слід приймати, виходячи з економічних, соціальних та екологічних міркувань. Будь-яке подібне рішення підпорядковане кінцевій меті діяльності, якою є ефективність (економічна, соціальна, екологічна). Проте при розрахунку ефективності функціонування господарюючих суб’єктів враховується, здебільшого, економічна складова, а соціальна й екологічна часто не береться до уваги. Таким чином, ефективний з економічної точки зору об’єкт може виявитися неефективним із соціальної чи екологічної точки зору. Це явище відоме в економіці як екстернатні (зовнішні) ефекти, які проявляються у аграрному секторі економіки України здебільшого негативами, у тому числі з екологічних та соціальних позицій.

З метою врахування екстернатних ефектів доцільно здійснювати управління соціально-економічними системами аграрного сектора (сільськогосподарське підприємство, аграрний холдинг, кластер, АПК в цілому тощо) на засадах синергетичного підходу (рис.1).

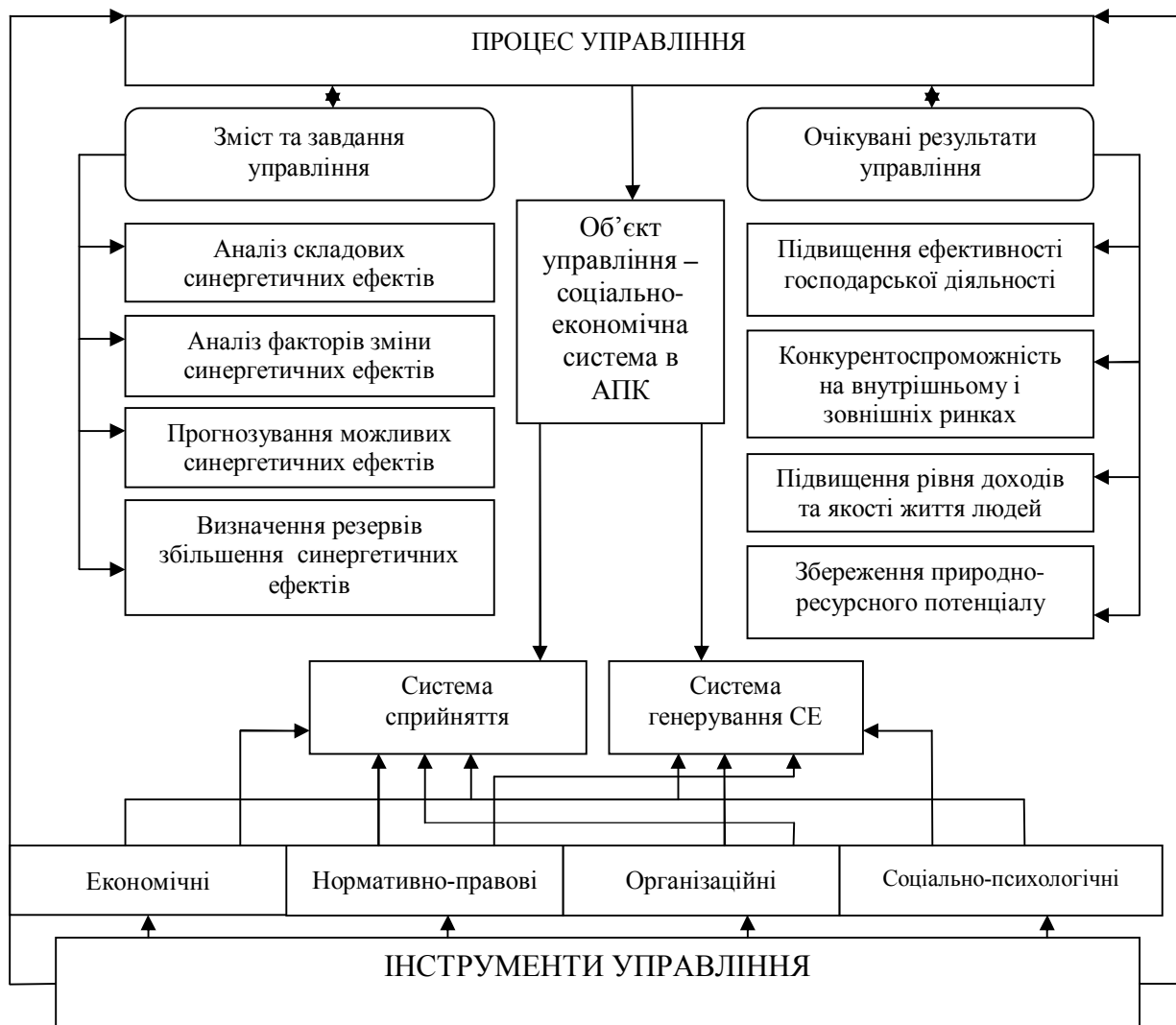

Рис. 1. Синергетичний підхід до управління функціонуванням соціально-економічної системи в аграрній сфері

Джерело: побудовано на основі [2]

Розглядаючи АПК як синергетичну систему, слід мати на увазі її ресурсну природу, здатність не тільки формувати, але і трансформувати її ресурсний потенціал. У такій синергетичній системі включена вся різноманітність потенційно можливих варіантів більш-менш поєднаних взаємодій ресурсних потенціалів, якими вона володіє або може розташовувати. З використанням та взаємодією ресурсних потенціалів пов'язане отримання доходів кожним суб'єктом як найважливішої економічної задачі всієї системи і кожної її частини. Це завдання змикається із завданням ресурсозбереження і, отже,

знаходженням певного набору частин в системі і певних відносин між ними, що забезпечують найбільший синергетичний ефект.

Висновки. Найбільш важливими аспектами державного управління АПК на сучасному етапі є цілепокладання та організаційно-регулюючий механізм, в якому найбільше і представлений синергетичний потенціал держави. Щодо цілепокладання, то аграрний сектор економіки має розглядатися як функціональна підсистема суспільства, параметри зростання якої є не ціллю, а засобом підвищення якості життя. Основним завданням регулюючого впливу держави є узгодження інтересів держави, виробників сільськогосподарської продукції, та населення, що проживає у сільській місцевості, поєднання систем різних рівнів.

На сьогоднішній день синергетичний підхід закладається на рівні концепцій та державних програм розвитку АПК. На мезо- та мікрорівнях розвиток аграрних відносин в умовах транзитивної економіки знаходиться у діалектичному взаємозв'язку з процесом становлення суб'єктів сільськогосподарського виробництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Атаманчук Г.В. Синергетические аспекты государственного управления / Г.В. Атаманчук // Сборник докладов и сообщений очередного методологического семинара профессорско-преподавательского состава Российской академии государственной службы при Президенте РФ, посвященного синергетическому подходу в исследовании глобализационных процессов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/Rags10.htm#Glob25>
2. Дегтярева И. Б. Синергизм эколого-экономических взаимосвязей при переходе к устойчивому развитию / И. Б. Дегтярева // Стратегія забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20 трав. 2008 р. – Київ, 2008. – Ч. 1. – С. 59-61.
3. Ларіна Я.С. Формування та механізми реалізації маркетингових стратегій в агропродовольчому підкомплексі АПК. – К.: Преса України, 2008. – 344с.
4. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. Презентація. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012 – 14с.
5. Тимчук М.Ф. Системний аналіз соціально-економічних процесів / М.Ф. Тимчук, Л.Г. Шатихін – К.: ІММБ, 1998. – 200 с.
6. Фатхудинов Р.А. Стратегический маркетинг: учебник / Р.А. Фатхудинов. – М.: Интел-Синтез, 2000. – 637 с.
7. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>